

УДК 343.98

*Шевчук В. М., д-р юрид. наук, проф., професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>,
e-mail: shevchuk_viktor@ukr.net*

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ М. С. БОКАРІУСА НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ

Сучасна криміналістика та судова медицина – це результат довгого та складного історичного шляху, вагомий внесок в який зробив Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус, один із видатних науковців Харківської школи судових медиків та криміналістів, наукова спадщина якого у подальшому стала фундаментом для становлення й розвитку криміналістичної та судово-медичної науки в Україні. Новаторські наукові розробки М. С. Бокаріуса, його видатна постать та унікальна особистість стали цілою епохою у вітчизняній криміналістиці, судовій медицині та судовій експертизі.

31 березня 2019 року виповнюється 150 років від дня народження знаного вченого, судового медика, криміналіста, судового експерта, педагога і основоположника судової медицини та криміналістики в Україні – Засл. проф. М. С. Бокаріуса. У зв'язку з цим, слушним є твердження професора Р. С. Белкіна про те, що Микола Сергійович Бокаріус (1869–1931 рр.), будучи одним із «піонерів науки», відіграв важливу роль у поширенні криміналістичних та судово-медичних знань серед практичних працівників і по праву є одним із фундаторів судової медицини та криміналістики [1, с. 25–32]. Враховуючи величезний внесок науковця у розвиток криміналістичної науки професор М. М. Гродзинський зазначав, що непотрібно доводити, який зв'язок існує між судовою медициною та криміналістикою, але не буде зайвим нагадати, що такий зв'язок встановив Микола Сергійович Бокаріус [2, с. 46].

Видатний вчений, судовий медик, криміналіст, судовий експерт, славетний педагог, мудрий учитель та наставник пройшов не простий, проте яскравий та цікавий життєвий шлях, поєднуючи любов до людей і життя, високий професіоналізм, наукову принциповість, педагогічну майстерність, чудові організаторські здібності та безліч інших позитивних якостей та талантів Учителя.

Микола Сергійович Бокаріус народився 31 березня 1869 року в Одесі у родині викладача й вихователя Рішельєвської чоловічої гімназії. Під час навчання гімназії він виявляв схильність до педагогічної роботи – будучи завідувачим фізичним кабінетом гімназії, він займався підготовкою приладдя для уроків фізики. Після закінчення гімназії в 1890 р. Микола Сергійович вступає на медичний факультет Харківського університету. Після закінчення університету в 1895 р. він був обраний на посаду позаштатного ординатора факультетської хірургічної клініки, де займається патогістологічними дослідженнями. У 1897 р. стає помічником прозектора, а потім прозектором кафедри судової медицини Харківського університету.

У науковій біографії Миколи Сергійовича Бокаріуса, як талановитого вченого, важливим здобутком став успішний захист докторської дисертації «Кристаллы Флоренса, их химическая природа и судебно-медицинское значение». Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю у 1902 р. блискуче захистити докторську дисертацію, із 1903 р. Микола Сергійович Бокаріус – приват-доцент, а з 1910 р. професор, завідувач кафедри судової медицини. З цього часу й до дня його смерті – 23 грудня 1931 року – науково-педагогічна діяльність М. С. Бокаріуса пов'язана із кафедрою судової медицини Харківського університету.

Варто зазначити, що у своїх наукових роботах і практичній діяльності Микола Сергійович завжди прагнув поєднати судово-медичні та криміналістичні знання, надавав великого значення криміналістиці й судовій експертизі у практиці розслідування окремих видів злочинів, акцентував увагу на необхідності ознайомлення практичних працівників із сучасними досягненнями науки і техніки, розробляв та запроваджував у практику новітні методи дослідження речових доказів.

Наукова, судово-експертна та педагогічна діяльність Миколи Сергійовича Бокаріуса суттєво вплинула на виникнення, становлення та розвиток вітчизняної криміналістики та судової медицини. Заслужений професор М. С. Бокаріус є засновником та фундатором

криміналістичного напрямку в судовій медицині, де особливе місце займають судово-медичні, а також криміналістичні дослідження і експертизи речових доказів [2; 3; 6, с. 17–19; 8].

Сама ідея нагальної потреби розроблення криміналістичного напрямку в розвитку судово-медичної науки та практики виникла у Миколи Сергійовича Бокаріуса ще з перших днів зайняття ним науковою та практичною діяльністю. Для досягнення цієї мети у 1923 р. він відкриває Харківський кабінет науково-судової експертизи, згодом реорганізований у Науково-дослідний інститут судових експертиз, і до своєї смерті Микола Сергійович є його директором. У 1931 р. цій установі було присвоєно ім'я Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

Ця ідея стала наріжним каменем практично усіх його наукових досліджень і метою практичної діяльності. Звичайно, для успішного застосування наукових методів у розслідуванні злочинів і підвищення якості та ефективності роботи експертних установ виникла необхідність у науково-методичному забезпеченні такої діяльності, тобто була потрібна спеціальна література. Досвід науково-педагогічної та практичної експертної роботи, накопичений проф. М. С. Бокаріусом, став основою для його суттєвого внеску у вирішенні окреслених проблем та розв'язанні завдань, які постали перед судово-медичною та криміналістичною наукою. Звичайно, успішно вирішити їх міг проф. М. С. Бокаріус за активної участі та підтримки науковців та практиків, однодумців учителя.

У цей період проф. М. С. Бокаріус пише та видає низку наукових праць з означеної проблематики, серед них монографії, підручники, науково-практичні посібники, альбоми, керівництва та ін. Більшість із цих робіт мають практичну спрямованість й призначені безпосередньо для практичних працівників, судово-медичних експертів, юристів, працівників правоохоронних органів, органів дізнання та суду тощо.

Відомий факт, що із 1906 по 1910 рр. Микола Сергійович викладав студентам курс мікроскопічних та мікрохімічних досліджень речових доказів. У 1910 р. виходить друком перше його керівництво «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств» [3], яке було першим у вітчизняній літературі монографічним дослідженням за поданою темою й протягом багатьох років залишалося єдиним у цій галузі знань та користувалось заслуженим успіхом серед фахівців.

У 1915 р. вийшла у світ фундаментальна наукова праця «Судебная медицина в изложении для юристов», що містить близько 800 сторінок. Видано також практичні посібники «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета» (1924) і «Контурные изображения частей тела человека для приложения к протоколам судебно-медицинских вскрытий» (1930). У своїх працях Микола Сергійович подає результати досліджень щодо механізму ушкоджень кісток черепа тупими предметами, вогнепальних ушкоджень кісток черепа, пошкоджень на одязі трупа та папілярних узорів підшов ніг, основні положення методики порівняльного дослідження куль і гільз та акцентує увагу на необхідності проведення наукових досліджень для судово-експертної практики. Він розроблює нові методики дослідження речових доказів.

Особливої уваги заслуговує робота проф. М. С. Бокаріуса «Первоначальный наружный осмотр трупа при милийском и розыском дознании» (1925), яка стала настільною книгою декількох поколінь всіх, хто має відношення до розслідування злочинів та протидії злочинності. Положення, які висвітлюються в роботі й сьогодні є актуальними та цінними для практичних працівників та науковців. Рекомендації, що викладені проф. М. С. Бокаріусом, і сьогодні суттєво впливають на формування тактики проведення огляду під час розслідування вбивств та інших злочинів, можуть враховуватися при розробленні тактичних прийомів провадження огляду з урахуванням ситуацій цієї слідчої (розшукової) дії.

У 1929 р. виходить новий доповнений посібник «Первоначальный наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его», а наприкінці 1930 р. остання робота Миколи Сергійовича «Судебная медицина для медиков и юристов» у 2-х частинах загальним обсягом близько 900 сторінок. Зазначені роботи були другою та третьою книгами задуманого Миколою Сергійовичем Бокаріусом п'ятитомного видання «Настольное руководство к освоению научной техники в расследовании преступлений».

Вивчення та аналіз наукових праць проф. М. С. Бокаріуса свідчить про вагомий внесок видатного вченого у розвиток не тільки судової медицини та судової експертизи, але й про вплив наукових ідей науковця-новатора на розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих криміналістичних теорій, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів [10, с. 33–34]. Цей

неповний перелік основних питань показує спрямованість його наукових інтересів на розроблення найважливіших розділів криміналістики та судової експертизи. З ім'ям Миколи Сергійовича Бокаріуса пов'язані найяскравіші сторінки становлення й розвитку криміналістики, судової експертизи та судової медицини в Україні й далеко за її межами.

Важливими є наукові розробки проф. М. С. Бокаріуса методологічних та практичних засад криміналістичної методики окремих видів злочинів, спрямованих на удосконалення судово-слідчої діяльності та оптимізацію розслідування окремих видів злочинів, зокрема, методики розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. Серед наукових праць, присвячених дослідженню зазначених наукових проблем, треба назвати роботу В. П. Колмакова, у якій проведено ретельний аналіз питань методики розслідування злочинів проти життя у працях залуженого професора М. С. Бокаріуса [5, с. 17–19], вплив наукових ідей на науковця.

Микола Сергійович Бокаріус – видатний судовий медик і криміналіст, засновник Харківського кабінету науково-судової експертизи й фундатор криміналістичного напрямку в судовій медицині, зробив величезний внесок у розвиток експертного потенціалу Харківського НДІСЕ [9], який названо на честь М. С. Бокаріуса, створив харківську наукову школу криміналістів та судових медиків, які гідно продовжують справу Великого Учителя [7–9].

Наукові розробки Миколи Сергійовича Бокаріуса й сьогодні не втратили актуальності та своєї цінності, залишаючись затребуваними науковцями, практиками, судовим експертами, працівниками правоохоронних органів, суддями тощо. Теоретичні положення, викладені в його наукових працях як одного із фундаторів судової медицини, криміналістики та судової експертизи, мають практичну значущість й сьогодні допомагають практичним працівникам успішно боротися із злочинністю і суттєво впливають на подальший розвиток сучасної криміналістики. Сьогодні з повною впевненістю можна говорити про наукову школу професора М. С. Бокаріуса, учні якої гідно продовжують справу свого учителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної судової медицини, криміналістики та судової експертизи.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. М. : НОРМА, 1999. 496 с.
2. Бокариус Н. Н. Работа Засл. проф. Н. С. Бокариус в области исследования вещественных доказательств. Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти Засл. проф. Н. С. Бокариус, 23–26 декабря 1956 г. Х., 1956. С. 10–11.
3. Бокариус Н. С. Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств: опыт руководства для врачей, студентов и фармацевтов. Х., 1910. 209 с.
4. К биографии Заслуженного профессора Н. С. Бокариуса: [по материалам воспоминаний]. Х., 1948. С. 46. (Рукопись).
5. Колмаков В. П. Вопросы методики расследования преступлений против жизни в трудах Засл. проф. Н. С. Бокариуса. Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти Засл. проф. Н. С. Бокариуса. 23–26 декабря 1956 года. Х., 1956. С. 11–13
6. Лакиза Б. С. Вклад Н. С. Бокариуса в становление судебно-медицинской экспертизы вещественных доказательств. Бокаріусовські читання : матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. судових медиків і криміналістів, присвяч. 75-річ. з дня смерті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків) 8–9 груд. 2006 р. С. 17–19.
7. Лесовой В. Н., Ольховский В. А., Бондаренко В. В. Научные труды заслуженного профессора Н. С. Бокариуса – незабываемый вклад в развитие отечественной судебной медицины. Бокаріусовські читання : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу» (м. Харків, 10–11 вересня 2009 року). Харків : ТОВ «Оберіг» 2009. С. 15–30.^[1]
8. Сапожников Ю. С. Заслуженный профессор Николай Сергеевич Бокариус, как основоположник криминалистического направления в судебной медицине. Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти Засл. проф. Н. С. Бокариуса, 23–26 декабря 1956 г. Х., 1956. С. 6–8.
9. Цымбал М. Л., Симакова-Ефремян Э. Б., Дереча Л. Н. Роль профессора Н. С. Бокариуса в развитии судебной экспертизы и криминалистики. Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. 2009. Вип. 9. С. 566–574.
10. Шепітько В. Ю. Вчений судовий медик та криміналіст заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус. Бокаріусовські читання : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу», Харків, 10–11 вересня 2009 р. Х., 2009. С. 33–34.